

॥प्रथमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां षष्ठमकाण्डे प्रथमः प्रश्नः॥

प्राचीनव॒शं करोति देवमनुष्या दिशो व्यभजन्त् प्राची॑ देवा दक्षिणा पि॒तरः प्रतीची॑ मनुष्यां उर्द्धची॑ रुद्रा यत्प्राचीनव॒शं करोति देवलोकमेव तद्यज्ञमान उपावर्त्तते परि॑ श्रयत्यन्तर्गहितो हि देवलोको मनुष्यलोकान्नास्मालोकाथस्वेतव्यमिवेत्याहुः को हि तद्वेद् यद्युमुष्मिलोकेऽस्ति वा न वेति दिक्ष्वर्तीकाशान्करोति (१)

उभयोर्लोकयोरभिजित्यै केशशमश्रु वंपते नखानि नि कृन्तते मृता वा एषा त्वग्मेध्या यत्केशशमश्रु मृतामेव त्वचममेध्यामप्यहत्या युज्ञियो भूत्वा मेधमुपैत्यज्ञिरसः सुवर्गं लोकं यन्तोऽप्मु दीक्षातुपसी प्रावेशयन्नाप्मु स्नाति साक्षादेव दीक्षातुपसी अवं रुन्धे तीर्थे स्नाति तीर्थे हि ते तां प्रावेशयन्तीर्थे स्नाति (२)

तीर्थमेव समानानां भवत्यपोऽश्वात्यन्तरत एव मेध्यो भवति वाससा दीक्षयति सौम्यं वै क्षीमं देवतंया सोममेष देवतामुपैति यो दीक्षते सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहीत्याह स्वामेव देवतामुपैत्यथौ आशिषमेवैतामा शास्तेऽग्रेस्तूषाधानं वायोर्वातुपानं पितृणां नीविरोपधीनां प्रघातः (३)

आदित्यानां प्राचीनतानो विशेषां देवानामोत्तर्नक्षत्राणामतीकाशास्तद्वा एतस्वर्वदेवत्य॑ यद्वासो यद्वाससा दीक्षयति सर्वाभिरेवैन देवताभिर्दीक्षयति बहिःप्राणो वै मनुष्यस्तस्याशानं प्राणोऽश्वाति सप्राण एव दीक्षत आशितो भवति यावनेवास्य प्राणस्तेन सह मेधमुपैति घृतं देवानां मस्तु पितृणान्निष्पक्तं मनुष्याणान्तद्वै (४)

एतस्वर्वदेवत्य॑ यन्नवर्नीतं यन्नवर्नीतेनाभ्यङ्के सर्वा एव देवताः प्रीणाति प्रच्युतो वा एषोऽस्मालोकादगतो देवलोकं यो दीक्षितोऽन्तरेव नवर्नीतं तस्मान्नवर्नीतेनाभ्यङ्के ऽनुलोमं यजुषां व्यावृत्या इन्द्रो वृत्रमहृतस्य कुर्नीनिका परापत्तदाङ्गेनमभवद्यदङ्के चक्षुरेव भ्रातृव्यस्य वृङ्के दक्षिणं पूर्वमाङ्के (५)

सूव्य॑ हि पूर्वं मनुष्यां आञ्जते न नि धावते नीव् हि मनुष्यां धावन्ते पश्च कृत्व आङ्के पश्चाक्षरा पङ्किः पाङ्कौ युजो युजमेवावं रुन्धे परिमितमाङ्के ऽपरिमित॑ हि मनुष्यां आञ्जते सतूलयाङ्के ऽपतूलया हि मनुष्यां आञ्जते व्यावृत्य॑ यदपतूलयाङ्गीत वज्रे इव स्याऽसतूलयाङ्के

मित्रत्वायां (६)

इन्द्रो वृत्रमहन्थसोऽरु पोऽरु भ्यंग्रियत तासां यन्मेध्यं यज्ञियः सदैवमासीत्तदपोदकामते दर्भा अभवन् यद्वर्भपुज्ञीलैः पवयति या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपस्ताभिरेवैन पवयति द्वाभ्यां पवयत्यहोरात्राभ्यामेवैन पवयति त्रिभिः पवयति त्रयं इमे लोका एभिरेवैन लोकैः पवयति पञ्चभिः (७)

पवयति पञ्चाक्षरा पङ्किः पाङ्को यज्ञो यज्ञायैवैन पवयति पङ्किः पवयति पङ्का क्रतव क्रतुभिरेवैन पवयति सुसभिः पवयति सुस छन्दाऽसि छन्दोभिरेवैन पवयति नवभिः पवयति नव वै पुरुषे प्राणाः सप्राणमेवैन पवयत्येकविश्शत्या पवयति दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पद्यां आत्मैकविश्शो यावानेव पुरुषस्तमपरिवर्गम् (८)

पवयति चित्पतिस्त्वा पुनात्वित्याह मनो वै चित्पतिर्मनसैवैन पवयति वाक्पतिस्त्वा पुनात्वित्याह वाचैवैन पवयति देवस्त्वां सविता पुनात्वित्याह सवितृप्रसूत एवैन पवयति तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छकेयमित्याहुऽशिषेमेवैतामा शास्ते॥ (९)

अतीकुशाक्तरोत्यवेशयन्तीर्थं ऋति प्रधातो मनुष्याणान्तदा आङ्के मित्रत्वायं पञ्चभिरपरिवर्गमुदाचर्त्वारिश्च॥१॥ [१]

यावन्तो वै देवा यज्ञायापुनत त एवाभवन् य एवं विद्वान् यज्ञाय पुनीते भवत्येव बुहिः पवयित्वान्तः प्र पादयति मनुष्यलोक एवैन पवयित्वा पूतन्देवलोकं प्रणयत्यदीक्षित एकयाहुत्येत्याहुः सुवेण चतंसो जुहोति दीक्षितत्वाय सुचा पञ्चर्मा पञ्चाक्षरा पङ्किः पाङ्को यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्ध आकूत्ये प्रयुजेऽग्रये (१०)

स्वाहेत्याहाकूत्या हि पुरुषो यज्ञमभि प्रयुक्ते यजेयेति मेधायै मनसेऽग्रये स्वाहेत्याह मेधया हि मनसा पुरुषो यज्ञमभिगच्छति सरस्वत्यै पूष्णेऽग्रये स्वाहेत्याह वाग्वै सरस्वती पृथिवी पूषा वाचैव पृथिव्या यज्ञं प्रयुक्ते आपो देवीर्बृहतीर्विश्शम्भुव इत्याहु या वै वर्षास्ता: (११)

आपो देवीर्बृहतीर्विश्शम्भुवो यदेतद्यजुर्न ब्रूयादिव्या आपोऽशान्ता इमं लोकमा गच्छेयुरापो देवीर्बृहतीर्विश्शम्भुव इत्याहास्मा एवैनां लोकाय शमयति तस्माच्छान्ता इमं लोकमा गच्छन्ति द्यावापृथिवी इत्याहु द्यावापृथिव्योर्गहि यज्ञ उर्वन्तरिक्षमित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञो बृहस्पतिर्नो हृविषां वृथातु (१२)

इत्याह ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै यज्ञमवं रुन्धे यद्युयाद्विधेरिति
यज्ञस्थाणुमृच्छेद्वधात्वित्याह यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति प्रजापतिर्यज्ञमसृजत् सोऽस्माश्चृष्टः
पराङ्मुखः प्र यजुरव्हीनात्प्र सामु तमृगुदयच्छुद्यद्वगुदयच्छुतदौद्वहणस्यौद्वहणत्वमृचा (१३)

जुहोति यज्ञस्योदयत्या अनुष्टुप्छन्दसामुदयच्छुदित्याहुस्तस्मादनुष्टुभां जुहोति
यज्ञस्योदयत्यै द्वादश वाथ्मबन्धान्युदयच्छुत्रित्याहुस्तस्माद्वादशभिर्वार्ष्मबन्धविदो दीक्षयन्ति
सा वा एषर्गनुष्टुगवागनुष्टुग्यदेतयुर्चा दीक्षयति वाचैवैनः सर्वया दीक्षयति विश्वे देवस्य
नेतुरित्याह सावित्र्येतेन मर्तो वृणीत सूख्यम् (१४)

इत्याह पितृदेवत्यैतेन विश्वे राय इंपुष्युसीत्याह वैश्वदेव्यैतेन द्युम्नं वृणीत पुष्यसु इत्याह
पौष्यैतेन सा वा एषर्खर्सवदेवत्या यदेतयुर्चा दीक्षयति सर्वभिरैवैन देवताभिर्दीक्षयति
सुसाक्षरं प्रथमं पदमष्टाक्षराणि त्रीणि यानि त्रीणि तान्यष्टावुपं यन्ति यानि चत्वारि तान्यष्टौ
यदष्टाक्षरां तेन (१५)

गायत्री यदेकांदशाक्षगु तेन त्रिष्टुप्यद्वादशाक्षगु तेन जगती सा वा एषर्खर्सर्वाणि
छन्दाःसि यदेतयुर्चा दीक्षयति सर्वभिरैवैन छन्दोभिर्दीक्षयति सुसाक्षरं प्रथमं पुदः सुसपदां
शक्तरी पशवः शक्तरी पशुनेवावं रुन्ध एकस्मादक्षरादनांसं प्रथमं पदं तस्माद्वाचो-
ज्ञासन्तन्मनुष्यो उपं जीवन्ति पूर्णयो जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेरास्यै
न्यूनया जुहोति न्यूनाद्वि प्रजापतिः प्रजा असृजत प्रजानाः सृष्ट्यौ॥ (१६)

अग्रये ता वृंगात्मवा सूख्यनेन जुहोति पश्चदश च॥७॥

[२]

ऋख्सामे वै देवेभ्यो यज्ञायातिष्ठमाने कृष्णो रूपं कृत्वापक्रम्यातिष्ठतान्तेऽमन्यन्तं यं
वा इमे उपावर्थ्यतः स इदं भैविष्यतीति ते उपामन्त्रयन्तं ते अंहोरात्रयोर्महिमानंपनिधाय
देवानुपावर्ततामेष वा ऋचो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैष साम्नो यत्कृष्णमृख्सामयोः शिल्पे
स्थ इत्याहर्खस्मामे एवावं रुन्ध एषः (१७)

वा अहो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैष रात्रिया यत्कृष्णं यदेवैनयोस्तत्र न्यक्तं तदेवावं
रुन्धे कृष्णाजिनेन दीक्षयति ब्रह्मणो वा एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनं ब्रह्मणैवैन दीक्षयतीमान्यिः
शिक्षमाणस्य देवेत्याह यथायजुरेवैतद्भर्तु वा एष यद्दीक्षित उल्बं वासुः प्रोर्णुते तस्मात् (१८)

गर्भः प्रावृता जायन्ते न पुरा सोमस्य कृयादपौर्णीतु यत्पुरा सोमस्य कृयादपौर्णीतु

गर्भाः प्रजानां परापातुकाः स्युः क्रीते सोमेऽपोर्णुते जायंत एव तदथो यथा वर्सीयाऽसं प्रत्यपोर्णुते तादगेव तदङ्गिरसः सुवृग्ं लोकं यन्तु ऊर्जं व्यभजन्तु ततो यदुत्यशिष्यत् ते शरा अभवन्नगर्वे शरा यच्छ्रुमर्यौ (१९)

मेखला भवत्यूर्जमेवाव रुन्धे मध्यतः सन्नह्यति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्माऽन्मध्युत ऊर्जा भुञ्जत ऊर्ध्वं वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्यमवाचीनंममेध्यं यन्मध्युतः सन्नह्यति मेध्यं चैवास्यामेध्यं च व्यावर्तयतीन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरुद्धस त्रेधा व्यभवस्फ्यस्तृतीयः रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयम् (२०)

यैऽन्तःशरा अशीर्यन्ते ते शरा अभवन्तच्छुराणां शरत्वं वज्रो वै शराः क्षुत्खलु वै मनुष्यस्य भ्रातृव्यो यच्छ्रुमर्यौ मेखला भवति वज्रेणैव साक्षात्क्षुद्रं भ्रातृव्यं मध्यतोऽपि हते त्रिवृद्धवति त्रिवृद्धै प्राणस्त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति पृथ्वी भवति रज्जुनाव्यावृत्त्यै मेखलया यजमानन्दीक्षयति योक्रेण पर्णौ मिथुनत्वाय (२१)

यज्ञो दक्षिणामध्यायायत्ताऽ समभवत्तदिन्द्रोऽचायथसोऽमन्यत यो वा इतो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तां प्राविशत्तस्या इन्द्रं एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मदितोऽपरो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तस्यां अनुमृश्य योनिमाच्छिन्नथ्सा सूतवंशाभवत्तथ्मूतवंशायै जन्म (२२)

ताऽहस्ते न्यवेष्टयत तां मृगेषु न्यदधाऽथसा कृष्णविषाणाभवदिन्द्रस्य योनिरसि मामां हिऽसीरिति कृष्णविषाणां प्र यच्छति सयोनिमेव यज्ञं करोति सयोनिन्दक्षिणाऽसयोनिमिन्द्रः सयोनित्वायै कृष्णे त्वा सुसस्याय इत्याहु तस्मादकृष्टपृच्या ओषधयः पच्यन्ते सुपिप्लाभ्यस्त्वोषधीभ्यु इत्याहु तस्मादोषधयुः फलं गृह्णन्ति यद्वस्तेन (२३)

कण्ठूयेत पामनं भावुकाः प्रजाः स्युर्यथ्स्मयेत नग्नं भावुकाः कृष्णविषाणयां कण्ठूयते ऽपिगृह्य स्मयते प्रजानां गोपीथाय न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः कृष्णविषाणामवं चृतेद्यत्पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः कृष्णविषाणामवंचृतेद्योनिः प्रजानां परापातुका स्यान्नीतासु दक्षिणासु चात्वाले कृष्णविषाणां प्रास्यति योनिर्वै यज्ञस्य चात्वालं योनिः कृष्णविषाणा योनावै योनिन्दधाति यज्ञस्य सयोनित्वायै॥ (२४)

रुन्धु एव तस्माच्छ्रुमर्यौ यूपस्तृतीयं मिथुनत्वाय जन्म हस्तेनाद्यावत्वारिःशब्दः॥

[३]

वाग्वै देवेभ्योऽपांक्रामद्यज्ञायातिष्ठमाना सा वनस्पतीन्नाविश्वसैषा वाग्वनस्पतिषु

वदति या दुन्दुभौ या तूण्वे या वीणायां यद्वैक्षितदण्डं प्रयच्छति वाचमेवावं रुन्ध औदुम्बरो भवत्यूर्गवा उदुम्बर ऊर्जमेवावं रुन्धे मुखेन सम्मितो भवति मुखत एवास्मा ऊर्ज दधाति तस्मान्मुखत ऊर्जा भुञ्जते (२५)

क्रीते सोमे मैत्रावरुणाय दण्डं प्र यच्छति मैत्रावरुणो हि पुरस्ताद्विग्ययो वाच विभजति तामृत्विजो यजमाने प्रतिष्ठापयन्ति स्वाहा यज्ञं मनसेत्याह मनसा हि पुरुषो यज्ञमेविगच्छति स्वाहा द्यावापृथिवीभ्युमित्याह द्यावापृथिव्योरहि यज्ञः स्वाहोरात्नरिक्षादित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञः स्वाहा यज्ञं वातादारभ इत्याहायम् (२६)

वाव यः पवते स यज्ञस्तमेव साक्षादा रंभते मुष्टी करोति वाच यच्छति यज्ञस्य धृत्या अर्दैक्षिष्ठाय ब्राह्मण इति त्रिरूपाऽश्वाह देवेभ्य एवैनं प्राऽऽहु त्रिरूचैरुभयैभ्य एवैनं देवमनुष्येभ्यः प्राऽऽहु न पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं वि सृजेद्यत्पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद्यज्ञं विच्छिन्न्यात् (२७)

उदितेषु नक्षत्रेषु व्रतं कृणुतेति वाचं वि सृजति यज्ञव्रतो वै दौक्षितो यज्ञमेवाभि वाचं वि सृजति यदिविसृजेद्वैष्णवीमृचमनु ब्रूयाद्यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव यज्ञः सं तनोति दैवीन्धियं मनामहु इत्याह यज्ञमेव तन्म्रदयति सुपुरा नौ असद्वश इत्याहु व्युष्टिमेवावं रुन्धे (२८)

ब्रह्मवादिनो वदन्ति होतुव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न हौतुव्या(३)मिति हुविर्व दौक्षितो यज्ञुहुयाद्यजमानस्यावदाय जुहुयाद्यन्न जुहुयाद्यजपुरुत्नरियाद्य देवा मनोजाता मनोयुजु इत्याह प्राणा वै देवा मनोजाता मनोयुजस्तेष्वेव पुरोक्षं जुहोति तत्रेवं हुतं नेवाहुतः स्वपन्तं वै दौक्षितः रक्षांसि जिधाऽसन्त्यग्निः (२९)

खलु वै रक्षोहग्ने त्वः सु जांगहि वृयः सु मन्दिषीमहीत्याहुग्निमेवाधिपां कृत्वा स्वपिति रक्षसामपहत्या अब्रत्यमिव वा एष करोति यो दौक्षितः स्वपिति त्वमग्ने व्रतपा असीत्याहुग्निर्वै देवानां व्रतपतिः स एवैनं व्रतमालम्भयति देव आ मर्त्येष्वेत्याहु देवः (३०)

ह्येष सन्मत्येषु त्वं यज्ञेष्वीड्य इत्याहृतः हि यज्ञेष्वीडते ऽप् वै दौक्षिताश्मुषुपुषु इन्द्रियं देवताः क्रामन्ति विश्वे देवा अभि मामावृत्रन्नित्याहेन्द्रियेनैवैनं देवताभिः सं नयति यदेतद्यज्ञुर्ब्रूयाद्यावत् एव पशूनभि दीक्षेत् तावन्तोऽस्य पशवः स्यु रास्वेयत् (३१)

सोमा भूयो भरेत्याहापरिमितानेव पुशूनवं रुचे चन्द्रमसि मम भोगाय भवेत्याह यथादेवतमेवैनाः प्रतिं गृह्णाति वायवे त्वा वरुणाय त्वेति यदेवमेता नानुदिशेदर्थादेवतं दक्षिणा गमयेदा देवताभ्यो वृश्येत् यदेवमेता अनुदिशाति यथादेवतमेव दक्षिणा गमयति न देवताभ्यु आ (३२)

वृश्यते देवीरापो अपां नपादित्याह यद्वो मेध्यं यज्ञियः सदेवं तद्वो मावं क्रमिषमिति वावैतदाहच्छन्तं तन्तुं पृथिव्या अनु गेषमित्याह सेतुमेव कृत्वात्येति॥ (३३)

भुजुतेऽयच्छन्द्याद्युप्तिराह देव इयदेवताभ्यु आ त्रयस्मिंश्च॥ ३॥ [४]

देवा वै देवयज्ञनमध्यवृसायु दिशो न प्राजानन्तेऽइ न्यौन्यमुपाधावन्त्वया प्र जानाम त्वयेति तेऽदित्याः समप्रियन्त त्वया प्र जानामेति साब्रवीद्वरं वृणे मत्प्राण्यणा एव वै यज्ञा मदुदयना असन्निति तस्मादादित्यः प्रायुणीयो यज्ञानामादित्य उदयनीयः पश्च देवता यजति पश्च दिशो दिशां प्रजात्यै (३४)

अथो पश्चक्षरा पुङ्किः पाङ्को यज्ञो यज्ञमेवावं रुचे पथ्याः स्वस्तिमयजन्माचीमेव तया दिशं प्राजानन्तप्रिनां दक्षिणा सोमेन प्रतीचीः सवित्रोर्दीचीमदित्योर्च्च पथ्याः स्वस्तिं यज्ञति प्राचीमेव तया दिशं प्र जानाति पथ्याः स्वस्तिमिष्ठाग्रीषोमौ यजति चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदग्रीषोमौ ताम्यामेवानु पश्यति (३५)

अग्नीषोमाविष्टा सवितारं यजति सवितृप्रसूत एवानु पश्यति सवितारमिष्ठादिति यजतीयं वा अर्दितिरस्यामेव प्रतिष्ठायानु पश्यत्यदितिमिष्टा मारुतीमृचमन्वाह मरुतो वै देवानां विशो देवविशं खलु वै कल्पमानं मनुष्यविशमनु कल्पते यमारुतीमृचमन्वाह विशां क्लस्यै ब्रह्मवादिनो वदन्ति प्रयाजवंदननूयाजं प्रायुणीयं कार्यमनूयाजवंत (३६)

अप्रयाजमुदयनीयमितीमे वै प्रयाजा अमी अनूयाजाः सैव सा यज्ञस्य सन्ततिस्तत्तथा न कार्यमात्मा वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा यत्र्याजानन्तरियादात्मानमन्तरियादनूयाजानन्तर खलु वै यज्ञस्य वितंतस्य न क्रियते तदनु यज्ञः परा भवति यज्ञं परभवन्तं यजमानो-जनु (३७)

परा भवति प्रयाजवंदेवानूयाजवंत्रायणीयं कार्यं प्रयाजवंदनूयाजवंदयनीयं नात्मानमन्तरेति न प्रजां न यज्ञः परभवति न यजमानः प्रायुणीयस्य निष्कास उदयनीयमुभि निर्वपति सैव सा यज्ञस्य सन्ततिर्याः प्रायुणीयस्य यज्ञां यत्ता

उदयनीयस्य यज्ञाः कुर्यात्पराङ्मुं लोकमा रोहेत्प्रमायुकः स्याद्याः प्रायणीयस्य
पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य यज्ञाः करोत्प्रस्त्रिव लोके प्रति तिष्ठति॥ (३८)

प्रजांचै पश्यत्यन्याजवृद्धजमानोऽनु पुरोनुवाक्यास्ता अष्टो च॥५॥

[५]

कद्भूश्वै सुपूर्णा चात्मरूपयोरस्पर्थेताऽ सा कद्भूः सुपूर्णमेजयुधसाब्रवीत्तीयस्यामितो
दिवि सोमस्तमा हरं तेनाऽऽत्मानं निष्क्रीणीष्वेतीयं वै कद्रूरसौ सुपूर्णा छन्दाऽसि सौपर्णेयाः
साब्रवीदस्मै वै पितरै पुत्रान्विभृतस्तुतीयस्यामितो दिवि सोमस्तमा हरं तेनाऽऽत्मानं
निष्क्रीणीष्व (३९)

इति मा कद्रूर्वोचदिति जगत्युदपत्तचतुर्दशाक्षरा सुती साप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे अक्षरे
अमीयेताऽ सा पशुभिंश्व दीक्षया चागच्छुतस्माङ्गंती छन्दसां पशव्यतमा तस्मात्पशुमन्त
दीक्षोपं नमति त्रिष्टुपुदपत्तत्रयोदशाक्षरा सुती साप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे अक्षरे अमीयेताऽ
सा दक्षिणाभिंश्व (४०)

तपसा चागच्छुतस्मात् त्रिष्टुभौ लोके माध्यन्दिने सवने दक्षिणा नीयन्त पुतत्खलु
वाव तप इत्याहुर्यः स्वं ददारीति गायुच्युदपत्तचतुरक्षरा सुत्यजया ज्योतिषा तमस्या
अजाभ्यरुभ्य तदजायां अजत्वैऽ सा सोमं चाहरचत्वारि चाक्षराणि साष्टाक्षरां समपद्यत
ब्रह्मवादिनो वदन्ति (४१)

कस्मात्सत्याद्वायुत्री कनिष्ठा छन्दसाऽ सुती यज्ञमुखं परीयायेति यदेवादः
सोममाहरत्तस्माद्यज्ञमुखं पर्युत् तस्मात्तेजस्विनीतमा पञ्चां द्वे सवने सुमगृह्णान्मुखेनैकं
यन्मुखेन सुमगृह्णात्तदधयुत्तस्माद्वे सवने शुक्रवंती प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च
तस्मात्तीयसवनं ऋजीषमुभि षुण्वन्ति धीतमिव हि मन्यन्ते (४२)

आशिरुमवं नयति सशुक्रत्वायाथो सम्भरत्येवैनन्तऽ सोममाहियमाणं गन्धर्वो
विश्वावंसुः पर्यमुष्णाथ्म तिस्रो रात्रीः परिमुषितोऽवसत्तस्मात्तिस्रो रात्रीः क्रीतः सोमो
वसति ते देवा अंब्रुवन्धस्त्रीकामा वै गन्धर्वाः स्त्रिया निष्क्रीणामेति ते वाचुङ् स्त्रियुमेकहायर्नो
कृत्वा तया निरक्रीणन्थसा रोहिद्वृपं कृत्वा गन्धर्वेभ्यः (४३)

अपक्रम्यातिष्ठतद्रोहितो जन्म ते देवा अंब्रुवन्प युष्मदक्रमोन्नास्मानुपावर्तते वि
हयामहा इति ब्रह्म गन्धर्वा अवदन्नगायं देवाः सा देवानायत उपावर्तत तस्माद्वायन्तुङ्
स्त्रियः कामयन्ते कामुका एनुङ् स्त्रियो भवन्ति य एवं वेदाथो य एवं विद्वानपि जन्येषु

भवंति तेभ्य एव ददत्युत यद्वहृतयाः (४४)

भवन्त्येकहायन्या क्रीणाति वाचैवैनः सर्वया क्रीणाति तस्मादेकहायना मनुष्यां वाचं वदन्त्यकूटयाऽकर्णयाऽकाणयाऽक्षोणयाऽसंसशफया क्रीणाति सर्वयैवैन् क्रीणाति यच्छ्रुतया क्रीणीयादृश्वर्मा यज्मानः स्याद्यत्कृष्णायानुस्तरंणी स्यात्प्रमायुक्ते यज्मानः स्याद्यद्विरूपया वात्रंग्नी स्याथ्स वान्यं जिनीयात्तं वान्यो जिनीयादरुणयां पिङ्गाक्ष्या क्रीणात्येतद्वै सोमस्य रूपः स्वयैवैन् देवतया क्रीणाति॥ (४५)

निक्षीणीव दक्षिणामिश्र वदन्ति मन्यते गन्धवेभ्यो वहृतयाः पिङ्गाक्ष्या दर्शं च॥७॥ [६]

तद्विरुण्यमभवत्समादद्व्यो हिरण्यं पुनन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्माऽस्त्यादनस्थिकेन प्रजाः प्रवीयन्ते�स्थन्वतीर्जायन्त् इति यद्विरुण्यं धृतेऽवधायं जुहोति तस्मादनस्थिकेन प्रजाः प्रवीयन्ते�स्थन्वतीर्जायन्त् एतद्वा अग्ने: प्रियं धाम् यद् धृतं तेजो हिरण्यमियं तैशुक्रं तु नूरिदं वर्च इत्याहु सतेजसमेवैनः सतनुम् (४६)

करोत्यथो सम्परत्येवैन यदबद्धमवदध्याद्भाः प्रजानां परापातुकाः स्युरुद्धमव दधाति गर्भाणां धृत्यै निष्टकर्य बप्राति प्रजानां प्रजननाय वाग्वा एषा यथ्सोमक्रयणी जूरसीत्याहु यद्वि मनसा जवते तद्वाचा वदति धृता मनसेत्याहु मनसा हि वाग्धृता जुष्टा विष्णव इत्याहु (४७)

यज्ञो वै विष्णुर्ज्ञायैवैनां जुष्टां करोति तस्यास्ते सत्यसंवसः प्रसुव इत्याहु सवितुप्रसूतामेव वाचुमव रुन्धे काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षाः सि जिघाः सन्त्येष खलु वा अरक्षोहतः पन्था योऽग्नेश्व सूर्यस्य च सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्षणः कर्नीनिकामित्याहु य एवारक्षोहतः पन्थास्तः सुमारोहति (४८)

वाग्वा एषा यथ्सोमक्रयणी चिदसि मनासीत्याहु शास्त्येवैनामेतत्समाच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते चिदसीत्याहु यद्वि मनसा चेतयते तद्वाचा वदति मनासीत्याहु यद्वि मनसाभिगच्छति तत्करोति धीरसीत्याहु यद्वि मनसा ध्यायति तद्वाचा (४९)

वदति दक्षिणासीत्याहु दक्षिणा ह्येषा यज्ञियासीत्याहु यज्ञियामेवैनां करोति क्षत्रियासीत्याहु क्षत्रिया ह्येषादितिरस्युभयतःशीर्णीत्याहु यदेवाऽदित्यः प्रायणीयो यज्ञानामादित्य उदयनीयस्तस्मादेवमाहु यदबद्धा स्यादयता स्याद्यत्पदिबद्धानुस्तरणी

स्यात्प्रमायुक्तो यज्ञमानः स्यात् (५०)

यत्कर्णगृहीता वात्रघ्नी स्याथस वान्यं जिनीयात्तं वान्यो जिनीयान्मित्रस्त्वा पुदि
बंधात्मित्याह मित्रो वै शिवो देवानान्तेनैवैनां पुदि बंधाति पूषाध्वनः पात्वित्याहेयं वै
पूषेमामेवास्या अधिपामकः समष्ट्या इन्द्रायाध्यक्षायेत्याहेन्द्रमेवास्या अध्यक्षं करोति (५१)

अनुत्ता माता मन्त्र्यतामनु पुतेत्याहानुमतयैवैनंया क्रीणाति सा देवि देवमच्छेहीत्याह
देवी ह्यैषा देवः सोम इन्द्रायु सोममित्याहेन्द्रायु हि सोमे आहियते यदेतद्यजुने
ब्रूयात्पराच्येव सोमक्रयणीयाद्वद्वस्त्वा वर्तयत्वित्याह रुद्रो वै कूरः (५२)

देवानान्तमेवास्यै परस्ताद्वित्यावृत्यै कूरमिव वा एतत्करोति यद्वद्वस्य कीर्त्यति
मित्रस्य पथेत्याह शान्त्यै वाचा वा एष वि क्रीणीते यः सोमक्रयण्या स्वस्ति सोमसखा
पुनरेहि सुह रुद्येत्याह वाचैव विक्रीयु पुनरात्मन्वाचं धत्तेऽनुपदासुकास्य वाग्भवति य
एवं वेदां (५३)

सतनु विष्णव इत्याह सुमारोहति ध्यायति तद्वाचा यज्ञमानः स्यात्करोति कूरे वेदां ॥ [७]

षट्दान्यनु नि क्रामति षड्हं वाङ्गाति वदत्युत संवध्सुरस्यायने यावत्येव वाक्तामवं
रुन्धे सप्तमे पुदे जुहोति सप्तपदा शक्तरी पशवः शक्तरी पशुनेवावं रुन्धे सप्त ग्राम्याः
पशवः सप्तारण्याः सप्त छन्दाः स्युभयुस्यावरुद्धै वस्व्यसि रुद्रासीत्याह रुपमेवास्या
एतन्महिमानम् (५४)

व्याचष्टे वृहस्पतिस्त्वा सुमे रण्वत्वित्याह ब्रह्म वै देवानां वृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशुनवं
रुन्धे रुद्रो वसुभिरा चिकेत्वित्याहावृत्यै पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिंधर्मि देवयज्ञं इत्याह
पृथिव्या ह्यैष मूर्धा यदैवयज्ञमिडायाः पुद इत्याहेडायै ह्यैतत्पदं यथ्सोमक्रयण्यै घृतवर्तति
स्वाहा (५)

इत्याह यदेवास्यै पुदाद् घृतमणीङ्गत तस्मादेवमाह यदेव्युरुन्मावाहुति
जुहुयादन्योऽध्वर्युः स्याद्रक्षांसि यज्ञः हन्त्युरुहरण्यमुपास्य जुहोत्यग्निवत्येव जुहोति
नायोऽध्वर्युर्भवति न यज्ञः रक्षांसि ग्रन्ति काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षांसि
जिधांसन्ति परिलिखितः रक्षः परिलिखिता अरातय इत्याह रक्षसामपेहत्यै (५६)

इदम् रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान्देष्टि यं च वृयं द्विष्प इत्याह द्वौ वाव

पुरुषो यं चैव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तयोरेवानन्तरायं ग्रीवाः कृन्तति पशवो वै सौमक्रयं ये पुदं योवत्मूतः सं वंपति पशूनेवाव॑ रुन्धेऽस्मे राय इति सं वंपत्यात्मानमेवाध्युर्युः (५७)

पशुभ्यो नान्तरैति त्वे राय इति यजमानाय प्र यंच्छति यजमान एव रुयिं दंधाति तोते राय इति परिया अर्थो वा एष आत्मनो यत्पत्ती यथा गृहेषु निधत्ते तादगेव तत्त्वर्थीमती ते सपेयेत्याहू त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृद्वपमेव पशुषु दधात्यस्मै वै लोकाय गारहंपत्य आ धीयतेऽमुष्मा आहवनीयो यद्वारहंपत्य उपवपेदस्मिंलोके पशुमान्त्याद्यदाहवनीयेऽमुष्मिलोके पशुमान्त्यादुभयोरुपं वपत्युभयोरैवैनं लोकयोः पशुमन्तं करोति॥ (५८)

महिमानुः स्वाहापंहत्या अवृर्युर्येते चतुर्विंशतिश्च॥५॥

[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति विचित्यः सोमा (३) न विचित्या (३) इति सोमो वा ओषधीनां राजा तस्मिन् यदापत्रं ग्रसितमेवास्य तद्विचिनुयाद्यथास्याद्वसितं निष्ठिदति तादगेव तद्यन्त विचिनुयाद्यथाक्षनापत्रं विधावति तादगेव तत्क्षोधुकोऽध्युर्युः स्यात्क्षोधुको यजमानः सोमविक्रयिन्यसोमं शोधुयेत्येव ब्रूयाद्यदीतरम् (५९)

यदीतरमुभयैनैव सौमविक्रयिणंमर्पयति तस्मांसोमविक्रीयी क्षोधुकोऽरुणो ह स्माहौपवेशः सोमक्रयण एवाहं तृतीयसवनमव॑ रुन्ध इति पशूनां चर्मनिमीते पशूनेवाव॑ रुन्धे पशवो हि तृतीयुः सवनं यङ्गामयेतापशुः स्यादित्यक्षतस्तस्य मिमीतक्षं वा अंपशुव्यमपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्त्यात् (६०)

इति लोमतस्तस्य मिमीतैतद्वै पशूनां रूपं रूपेणैवास्मै पशूनव॑ रुन्धे पशुमानेव भवत्यपामन्ते क्रीणाति सरसमेवैनं क्रीणात्यमात्योऽसीत्याहमैवैनं कुरुते शुक्रस्ते ग्रह इत्याह शुक्रो ह्यस्य ग्रहोऽनुसाच्छ याति महिमानमेवास्याच्छ यात्यनसा (६१)

अच्छं याति तस्मादनोवाह्यं सुमे जीवनं यत्र खलु वा एत शीरणा हरन्ति तस्मांच्छीरपहार्य गिरौ जीवनमभि त्यं देवं सवितारमित्यतिछन्दसुर्चा मिमीतेऽतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि सर्वेभिरैवैनं छन्दोभिर्मिमीते वरष्म वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा यदतिच्छन्दसुर्चा मिमीते वरष्मैवैनं समानानां करोत्येकयैकयोर्थसर्गम् (६२)

मिमीतेऽयातयाम्नियायातयाम्नियैवैनं मिमीते तस्मान्नानांवीर्या अङ्गुलयः सर्वास्वङ्गुष्ठमुपु

नि गृह्णति तस्मा॑थ्सुमावंद्वीर्योऽन्याभिरङ्गुलिभिस्तस्माथ्सर्वा॒ अनु सं चरति यथसुह॒
सर्वाभिर्मिमीते॒ सङ्क्षिप्ता॒ अङ्गुलयो॒ जायेरन्नेक्यैकयोथसर्गं॒ मिमीते॒ तस्माद्विभक्ता॒
जायन्ते॒ पञ्च कृत्वो॒ यजुषा॒ मिमीते॒ पञ्चाक्षरा॒ पुङ्कः॒ पाङ्को॒ युज्ञो॒ युज्ञमेवावं॒ रुन्धे॒ पञ्च
कृत्वस्तुष्णीम् (६३)

दश सं पंचन्ते॒ दशाक्षरा॒ विराङ्गन्नं॒ विराङ्गुराजैवान्नाद्यमवं॒ रुन्धे॒ यद्यजुषा॒ मिमीते॒
भूतमेवावं॒ रुन्धे॒ यत्तुष्णी॒ भैविष्यद्यद्वै॒ तावानेव॒ सोमः॒ स्याद्यावन्तं॒ मिमीते॒ यजमानस्यैव
स्यान्नापि॒ सदस्यानां॒ प्रजाभ्यस्त्वेत्युप॒ समूहति॒ सदस्यानेवान्वाभंजति॒ वासुसोपं॒ नह्यति॒
सर्वदेवत्यं॒ वै (६४)

वासुः॒ सर्वाभिरैवैनं॒ देवताभिः॒ समर्थयति॒ पुशवो॒ वै सोमः॒ प्राणाय॒ त्वेत्युपं॒ नह्यति॒
प्राणमेव॒ पुशुषु॒ दधाति॒ व्यानाय॒ त्वेत्यनु॒ शृथति॒ व्यानमेव॒ पुशुषु॒ दधाति॒ तस्मा॑थ्स्वपन्तं॒
प्राणा॒ न जंहति॥ (६५)

इतरं पशुमाथ्यांद्यात्यनेसोथगंत्वणी॒ संवर्देवत्यं॒ वै त्रयस्त्रिःशब्दा॥७॥ [१]

यत्कलयो॒ ते॒ शफेनं॒ ते॒ क्रीणानीति॒ पणेतागोअर्धः॒ सोमं॒ कुर्यादगोअर्धं॒
यजमानुमगोअर्धमध्वर्युङ्गोस्तु॒ मंहिमानु॒ नावं॒ तिरेद्वावं॒ ते॒ क्रीणानीत्येव॒ ब्रूयाद्वाऽर्धमेव
सोमं॒ कुरोति॒ गोअर्धं॒ यजमानं॒ गोअर्धमध्वर्युन्नं॒ गोर्मंहिमानुमवं॒ तिरत्युजया॒॑ क्रीणाति॒
सतंपसमेवैनं॒ क्रीणाति॒ हिरण्येन॒ क्रीणाति॒ सशुक्रमेव (६६)

एनुं॒ क्रीणाति॒ धेन्वा॒ क्रीणाति॒ साशिरमेवैनं॒ क्रीणात्यृष्टमेण॒॑ क्रीणाति॒ सेन्द्रमेवैनं॒
क्रीणात्यनुहाँ॒ क्रीणाति॒ वहिर्वा॒ अनुङ्गान्॒ वहिनेव॒ वहिं॒ युज्ञस्य॒॑ क्रीणाति॒ मिथुनाभ्याँ॒
क्रीणाति॒ मिथुनस्यावंरुच्छै॒ वासंसा॒ क्रीणाति॒ सर्वदेवत्यं॒ वै वासुः॒ सर्वाभ्य॒ एवैनं॒ देवताभ्यः॒
क्रीणाति॒ दश सं पंचन्ते॒ दशाक्षरा॒ विराङ्गन्नं॒ विराङ्गुराजैवान्नाद्यमवं॒ रुन्धे॒ (६७)

तपसस्तनूरसि॒ प्रजापतेर्वर्णं॒ इत्याह॑ पुशुभ्यं॒ एव॒ तदध्वर्युर्नि॒ हुतं॒ आत्मनोऽनाव्रस्काया॒
गच्छति॒ श्रियं॒ प्रपश्नोप्रोति॒ य॒ एवं॒ वेदं॒ शुक्रं॒ ते॒ शुक्रेण॒ क्रीणामीत्याह॒॑ यथायुजेरैवतदेवा॒
वै येन॒ हिरण्येन॒ सोममक्रीणन्तदभीषहा॒ पुनराददत्॒ को हि तेजसा॒ विक्रेष्यत्॒ इति॒ येन॒
हिरण्येन (६८)

सोमं क्रीणीयात्तदभीषहा पुनरा ददीत् तेजं एवाऽत्मन्यत्तेऽस्मे ज्योतिः सोमविक्रियिणि तम् इत्याहु ज्योतिरेव यजंमाने दधाति तमसा सोमविक्रियिणं मर्पयति यदनुपग्रथ्य हन्यादन्दशूकास्ताऽ समाऽ सुर्पाः स्युरिदमुहः सुर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उपं ग्रथामीत्याहादन्दशूकास्ताऽ समाऽ सुर्पा भवन्ति तमसा सोमविक्रियिणं विध्यति स्वान् (६९)

भ्राजेत्याहृते वा अमुष्मिलोके सोममरक्षन्तेभ्योऽधि सोममाहरन् यदेतेभ्यः सोमक्रयणान्नानुदिशेदक्रीतोऽस्यु सोमः स्यान्नास्यैतेऽमुष्मिलोके सोमऽ रक्षेयुर्यदेतेभ्यः सोमक्रयणाननुदिशति क्रीतोऽस्यु सोमो भवत्येतेऽस्यामुष्मिलोके सोमऽ रक्षन्ति॥ (७०)

सशुक्तमेव रूप्य इति येन हिरण्येन स्वान् चतुश्चत्वारिःशब्दः ॥५॥ [१०]

वारुणो वै क्रीतः सोम उपनद्वो मित्रो न एहि सुमित्रधा इत्याहु शान्त्या इन्द्रस्योरुमा विंश दक्षिणमित्याहु देवा वै यः सोममक्रीणन्तमिन्द्रस्योरौ दक्षिणं आसादयन्त्रेष खलु वा एतरहीन्द्रो यो यजंते तस्मादेवमाहोदायुषा स्वायुषेत्याहु देवतां एवान्वारभ्योत् (७१)

तिष्ठत्युर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहान्तरिक्षदेवत्योऽ ह्यैतरहि सोमोऽदित्याः सदोऽस्यदित्याः सद् आ सीदेत्याहु यथायुजुरेवैतद्वि वा एनमेतदर्थयति यद्वारुणः सन्त मैत्रं करोति वारुण्यर्चा सादयति स्वयैवैन देवतया समर्धयति वासंसा पुर्यानंह्यति सर्वदेवत्यं वै वासः सर्वाभिरेव (७२)

एन देवताभिः समर्धयुत्यथो रक्षसामपंहत्यै वर्नेषु व्यन्तरिक्षं ततानेत्याहु वर्नेषु हि व्यन्तरिक्षं ततान् वाजुमर्वुथिस्वत्याहु वाजः श्वर्वसु पर्यो अघ्रियास्वित्याहु पर्यो ह्यंघ्रियासु हृथसु क्रतुमित्याहु हृथसु हि क्रतुं वरुणो विक्षवंग्निमित्याहु वरुणो हि विक्षवंग्निन्दिवि सूर्यम् (७३)

इत्याहु दिवि हि सूर्यः सोममद्रावित्याहु ग्रावाणो वा अद्रयस्तेषु वा एष सोम दधाति यो यजंते तस्मादेवमाहोदु त्यं जातवैदसमितिं सूर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानंह्यति रक्षसामपंहत्या उस्वैवेत धूरपाहवित्याहु यथायुजुरेवैतत्प्र च्यवस्व भुवस्पत इत्याहु भूतानाऽ हि (७४)

एष पतिर्विश्वान्यभि धामानीत्याहु विश्वानि ह्ये ऽषोऽभि धामानि प्रच्यवते

मा त्वा परिपरी विंदिदित्याहू यदेवादः सोममाहियमाणं गन्धर्वो विश्वावसुः
पर्यमुष्णात्स्मादेवमाहापरिमोषाय यजमानस्य स्वस्त्ययन्यसीत्याहू यजमानस्यैवैष
युजस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै वरुणो वा एष यजमानमभ्यैति यत् (७५)

क्रीतः सोम उपनद्वे नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षंस् इत्याहू शान्त्या आ सोमं
वहन्त्यग्निना प्रति तिष्ठते तौ सम्बवन्तौ यजमानमभि सम्बवतः पुरा खलु वावैष
मेधायात्मानमारभ्य चरति यो दीक्षितो यदग्नीषोमीयं पुशुमालभंत आत्मनिष्क्रयं एवास्य
स तस्मात्स्य नाशयं पुरुषनिष्क्रयं इव ह्यथो खल्वाहुरग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहन्ति
यदग्नीषोमीयं पुशुमालभंते वात्रप्र एवास्य स तस्माद्वाशयं वारुण्यर्चा परि चरति स्वयैवैन
देवतया परि चरति॥ (७६)

अन्वारयोध्सवभिरेव सूर्यं भूतानाऽहंति यदाहः समविश्वतिश्च॥६॥

[११]

यो वा अयथादेवतन्वामंग्र इदंस्य चिन्ति यथा वै वयो वै यदाकूताद्यास्ते अग्ने मयिं गृहामि प्रजापतिः सोऽस्माश्वेगान् वाजं कूर्मान्
योक्ते मित्रावरुणाविन्द्रस्य पूर्ण ओजं आनन्दमहरुर्ग्रीवायोः पञ्चाङ्गमैर्यौस्तेऽपि पुशुरासीथिष्ठिश्चतिः॥२६॥

यो वा एवाहृतिमभवन्युदिभिरवरुद्धानन्दमुष्टोपचाशत॥५८॥

यो वा अयथादेवतं यद्यविजिग्निः॥

हरिः ॐ॥

॥कृष्ण-यजुर्वदीय-तैत्तिरीय-संहितायां षष्ठकाण्डे प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥६-१॥